

Beck Attila¹

A bátorság, a hűség, a becsület – Katonai erények az északi történetekben, sagákban

The Courage, the Loyalty, the Honor – Military Virtues in Nordic Stories and Sagas

Absztrakt

A germán/skandináv történetekben gyakori központi elem a bátorság, a hősiesség, a hűség és becsület, amelyek segítségével megismerhetjük hadi vállalkozásaik lélektani hátterét. A harctéren és párbajokban mutatott eme bátorság és hősiesség a filozófia tudományának beosztása szerint a természetes bátorság/hősiesség kategóriájába sorolható. Ebátorság alapja a wyrd, az egyén sorsa. Az északi sagák hőseinek mindig készen kell állniuk, hogy a sorsukat képesek legyenek beteljesíteni. Az egyén számára azonban nemcsak a bátorság a fontos, hanem a hadúr és a társak iránt mutatott hűség is. A fent tárgyalt katonai erények vizsgálata segítséget nyújt a germán/skandináv harcosok gondolkodásmódjának és hadviselésüknek megismerésében.

Kulcsszavak: ókori/középkori hadtörténelem, germán/skandináv hadviselés, északi hőstörténetek, népvándorláskor, katonai erények

Abstract

Courage, heroism, loyalty and honor are common central elements in Germanic/Scandinavian stories, which help us to understand the psychological background of their military ventures. This courage and heroism shown on the battlefield and in duels can be classified in the category of natural courage/heroism according to the classification of the science of philosophy. The fundamental source of this courage is the wyrd, which means the individual's destiny. The heroes of the Nordic sagas must

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti Park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

always be ready to fulfill their destiny. However, for the individual, not only courage is important, but also loyalty to the warlord and his companions. Examining the above-discussed military virtues helps in understanding the mentality of the Germanic/Scandinavian warriors and their warfare.

Keywords: ancient/medieval military history, Germanic/Scandinavian warfare, Nordic heroic stories, age of migration, military virtues

Bevezetés

A jelen korszak háborúiban fontos szerepet játszik a szemben álló felek felszereltsége, a harcolók kiképzettsége, a logisztika, a katonai vezetés hatékonysága, az információ birtoklása és feldolgozása és a résztvevők gazdasági ereje. Ugyanakkor továbbra sem lehet figyelmen kívül hagyni a fegyveres konfliktusokban részt vevő katonákat, akik a kurrens háborúk megvívásának változatlanul fontos szereplői. A külső, anyagi tényezők mellett fontos komponensek a harcolók hatékonyságában a belső mentális összetevők, amelyeket katonai erényeknek nevezünk.

Ezek az erények olyan különleges emberi képességek, amelyek segítségével a speciális helyzeteket felismerve, azokban egyedi, motivált cselekvést lehet végrehajtani.² A jelen és közelmúlt háborúhoz hasonlóan a történelmi korok fegyveres összecsapásaiban részt vevő katonák és harcosok számára is lényeges volt a katonai erények birtoklása, megléte. E tulajdonságok, hajlamok birtoklása, megléte nemcsak a harctéri teljesítményre volt hatással, hanem jelentős mértékben hozzájárult az egyén magáról alkotott képéhez is, és ezen keresztül a hozzá kötődő életútjához.

Dolgozatom célja, hogy példák segítségével bemutassam, mely katonai erények voltak fontosak a népvándorlaskorban és a kora középkorban a germán/skandináv területeken játszódó történetek szereplőinek, illetve miért voltak azok lényegesek, és milyen hatásuk volt a döntéseik és életútjuk szempontjából.

Katonai erények: a bátorság

Publius Flavius Vegetius Renatus³ az *Epitome rei militaris* című munkájában a következőket állapította meg: „Kevés férfit szül batornak a természet, többet tesz azzá a jó kiképzéssel a serény törekvés.”⁴ „A harcászati tudás ugyanis táplálja a harci bátorságot: senki sem fél megtenni azt, amiről szilárdan hiszi, hogy jól megtanulta.”⁵ A római katonai teoretikus az 5. század első harmadában nemcsak arra mutatott rá, hogy a bátorság alapvető jelentőségű katonai erény, hanem, arra is, hogy a bátorság különböző típusokba csoportosítható.

² BODA 2021: 11.

³ Publius Flavius Vegetius Renatus, valószínűleg a 4. század közepén született római katonai teoretikus, legjelentősebb műve az *Epitome rei militaris*.

⁴ VEGETIUS 1963. I. 1.: 755. *Scientia enim rei bellicae dimicandi nutrit audaciam: nemo facere metuit quod se bene didicisse confidit.*

⁵ VEGETIUS 1963. III. 26: 836. *Paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria.*

Az ókori szerzőhöz hasonlóan a modern filozófia tudománya is különbséget tesz a bátorság különböző típusai között, annak függvényében, hogy milyen viszonyban állnak a veszélyes helyzettel és annak hatásával.⁶ Így egyrészt megkülönböztetjük a Vegetius által is említett ösztönös vagy természetes bátorságot, illetve a mesterséges vagy begyakorolt bátorságot. Minkettől típusra jellemző, hogy fizikai kihívásra fizikai erőfeszítéssel válaszol.⁷ Ezekon kívül még létezik az úgynevezett morális bátorság, amely az előző kettőtől eltérően valamilyen erkölcsi vagy morális cél érdekében a félelmet mentálisan kezeli, de nem jár feltétlenül fizikai erőfeszítéssel.⁸

A germán/skandináv történetek főszereplői által mutatott kurázi a természetes bátorság csoportjába sorolható. A természetes bátorság a súlyos veszélyhelyzetre adott, a veszéllyel megküzdő, egyszerre ösztönös és tudatos válasz.⁹ Másokkal ellentétben a természetes bátorsággal rendelkező emberben a veszélyhelyzet nem kelt a viselkedését befolyásoló félelmet, hanem ösztönös érdekérvényesítő magatartással, vagyis bátran viselkedik.¹⁰

E karakterek közös jellemzője, hogy vagy hivatásos harcosok, vagy olyan személyek, akik számára az életmódjukból adódóan a fegyveres harc viszonylag gyakori esemény volt. A korszak viszonyaira jellemző volt, hogy az akkori embereknek életük folyamán egyszer-kétszer szinte biztos, hogy részt kellett venniük valamilyen háborúban vagy fegyveres konfliktusban. Emellett meg kell említeni, hogy mai értelemben vett közbiztonság és rendőrség nem létezett, ezért akár önvédelemből, akár mások védelme miatt fontos volt a bátor viselkedés és a fegyverforgatásban szerzett jártasság, ugyanakkor a párbajokban, a *holmgangokban*¹¹ való részvétel is megkövetelte az egyéntől a megfelelő magatartást, kiállást.

A kora középkor gyakran kirobbanó háborúira és fegyveres összecsapásaira jellemző példa volt, amikor egy hadúr vagy király elhatározta egy nagyobb terület uralma alatti egyesítését. Széphajú Harald király¹² súlyos harcokat folytatott a norvég területek egyesítéséért, ahol a kisebb uralkodók és jarlok gyakran elszántan, fegyveresen szálltak szembe Harald központosító törekvéseivel. A Harald ellen harcoló erők egyik vezetőjének, Hasító Sölvinek természetes bátorságára példa, amikor elhatározta, hogy megütközik a királlyal és ehhez szövetségeseket keresett:

„Nektek is ugyanúgy kell döntenetek, ahogyan mi is tettük, vagyis hogy kiálltok a jószágotok és szabadságotok védelmére és összehívjátok az összes fegyverforgató embereteket. Magam is, minden emberemmel együtt, fölajánlkozom ehhez a harchoz a zarnokság és az önkény ellen. Mert, ha nem így döntötök, úgy jártok, mint a Nauma-völgyiek, akik önként beadták derekukat, és Harald szolgálivá váltak. Apám is jobbnak látta, hogy királyként haljon meg, hogysesem öreg napjaira egy másik király előtt megalázkodjon.”¹³

⁶ MILLER 2000: 6.

⁷ BODA 2021: 70–71.

⁸ BODA 2021: 70–71.

⁹ BODA 2021: 71.

¹⁰ BODA 2021: 71.

¹¹ A *holmgang* a párbaj középkori skandináv elnevezése. Általában külön kijelölt területen vagy hagyományosan erre a célra használt helyen vívták.

¹² I. (Széphajú) Harald (863–872) Westfold királya, (872–931) Norvégia királya.

¹³ *Egils saga Skalla-Grímssonar – Kopasz Grím-fia Egil története*. 2016: 20.

Az északi történetek hőseinek nem csak nagyobb hadjáratokban és csatákban kellett helytállniuk, gyakran kerültek olyan helyzetbe, amikor a saját vagy kisebb közösségük védelmében kellett fellépniük. A természetes bátorságra ilyen helyzetben példa a Beowulf eposz,¹⁴ ahol a címszereplő a mai Dániába utazik, hogy a scyldek uralkodóját, Hrothgar¹⁵ királyt megsegitse Grendellel,¹⁶ a trollal szemben:

„Népem nagyszerű bölcs bajnokai, kiknél különb nincs, küldtek el hozzád, jó Hrothgar király, hogy keressetek, mert tudták, milyen erő az enyém: maguk is látták, mint jöttem meg harcból s béklyóban hoztam bösz ellent, ötöt is; szétvertem a szörnyek népét, s éjjel kaszaboltam én le sok tengeri kísértetet; csak bajt kerestek maguknak a geatok vad gyűlöldői: bosszút álltam barátimért, sok gaz párát porrá zúztam; most Grendellel szállok szembe, a szörnyeteggel tartok találkát, az óriással.”¹⁷

Az önvédelem és mások megvédésének speciális fajtája, amikor a szereplő párbajt vív mások helyett, illetve mások védelmében. Az *Egils sagában* a címszereplő áll ki egy ilyen *holmgangra*, egy tanyás gazda, Fridgeir és családja védelmében Ljót, a berserker¹⁸ ellen: „Élgtelen Fridgeir, ehhez a fickóhoz, magam kell kiálljak megvédeni a lányt; ha már itt így őrjög, harapdálja pajzsát, áldozatot akar, áldozza fel magát.”¹⁹

A természetes bátorság és annak megítélése egyik legszélsőségesebb példája a *Völsunga sagában*²⁰ található. Itt a bátorság nem csak azért fontos, mert segít a veszélyes helyzetekben cselekedni, de hiánya esetén az egyén nem méltó az életre. A történet egyik szereplője Signy, Siggeir király felesége elküldte két fiát bátyjához, Sigmundhoz, hogy az kiképezze és bosszújában felhasználja őket. Sigmund bátorságpróba alá vetette őket, de mivel mindketten elbuktak rajta, Sigmund végzett velük:

„...kérte, hogy süssön neki kenyeret...

– Én meg szedek hozzá rőzsét odakint. Ezzel átadott a fiúnak egy kis zsák lisztet, és kiment az erdőbe fáért. De mikor visszatért, látta, hogy a fiú hozzá sem fogott a kenyérfőzéshez. Megkérdezte tőle, hogy halad a kenyérfőzéssel, mire a fiú így felelt:

– Dehogyan mertem én hozzányúlni a liszteszsákhoz, mikor abban mozog valami. Ebből Sigmund rájött, hogy ez a fiú nem olyan bátor, amilyenre neki szüksége volna. Így amikor legközelebb találkozott a húgával, Sigmund közölte vele, hogy ilyen segítőtársra nincs szüksége.

– Akkor fogd, és öld meg – mondta Signy. – Minek éljen az ilyen?

És Sigmund megölte. Elmúlt a tél. Egy évvel később Signy elküldte a kisebbik fiát is Sigmundhoz, és nem is kell hosszan elbeszélni, úgy járt az is, mint a másik, Signy tanácsára Sigmund őt is megölte.”²¹

¹⁴ Ismeretlen szerző által írt óangol nyelvű hőseposz. Keletkezése bizonytalan, valamikor a 8–11. században íródhatott.

¹⁵ Félig legendás scyld (dán) uralkodó. Uralkodásának ideje bizonytalan, valamikor a 6. századra tehető.

¹⁶ Grendell, a troll, Beowulf egyik fő ellenfele.

¹⁷ *Beowulf* 1996: (415–424) 13–14.

¹⁸ Odin kultuszában részt vevő elit harcosok közössége, a kora középkori Skandináviában.

¹⁹ *Egils saga* 2016: 169.

²⁰ Középkori skandináv saga, amelyet 1250 körül jegyeztek le, és a Völsung család történetét mutatja be.

²¹ *Völsunga saga – A Völsungok története* 2015: 34.

A fenti példák alapján összefoglalva elmondható, hogy a germán/skandináv történetek szereplői a természetes bátorság erényével rendelkeznek. Ez segíti őket, hogy a veszélyes helyzetekben a félelem befolyása nélkül legyenek képesek cselekedni, kiállni. Fontos megjegyezni azt is, hogy ezekben az esetekben nem magát a félelmet legyőzve bátrak a hősök, hanem félelem nélkül ösztönösen cselekednek. Emellett még hozzá kell fűzni, hogy a vakmerőséggel ellentétben a természetesen bátor személyek birtokában vannak annak a képességnek, hogy meg tudják ítélni, hogy melyek a veszélyes helyzetek és azok közül melyikben indokolt a bátor viselkedés, és melyikben nem.²²

A történetek szereplői számára ez az erény nemcsak azért fontos, hogy a mindennapi fenyegetettséggel szembe tudjanak nézni, hanem, mint később látni fogjuk, lényeges eszköz az egyén végzetének, *wyrdjének* beteljesítésében is.

A hűség

A hűség erénye egy közösség tagjainak elköteleződésén alapuló, teljes és odaadó szolgálata, amely a közös cél szolgálatában, időben egyesíti a hűséges embert a közösséggel.²³

A hűség erkölcsi alapja, hogy az egyén vagy a közösség megérdemli a hűséges ember elköteleződését, mert a közösség megbecsüli őt.²⁴

A germán/skandináv történetekben a személyes hűség a leghangsúlyosabb. Boda Mihály rámutatott, hogy a lojalitásnak ez a típusa két olyan ember közötti kapcsolat, akik valamilyen személyes viszonyban állnak egymással. Ezekben az esetekben a két személy lehet egyenlő, vagy lehet kapcsolatuk hierarchikus. Ilyenkor nem tekinthetők egyenlőnek, de egymásra vannak utalva: amíg a hűséges alattvaló, csatlós vagy harcos az urának célját, érdekeit szolgálja, az úr maga mellé emeli követőit, erkölcsi és anyagi javakban részesíti őket.²⁵

A korai germán népeknél Tacitus²⁶ beszámolója alapján tudjuk, hogy a törzsfők és nemzetségfők oldalán gyakran alakultak ki fegyveres kísérek, amelyek e haduraktól ellátást kaptak, cserébe oltalmazták patrónusaik életét és vagyonát, emellett háború esetén hadba vonultak az oldalukon.

„Előkelő származás, vagy az ősök kiváló érdeme serdülő ifjakat is méltóvá tesz a törzsfői megtisztelésre; a többiek az erősebbek és a régebben kipróbáltak köré tömörülnek, és nem szégyen a kísérethez tartozni. [...] Méltóság, hatalom ez, hogy mindig válogatott ifjak nagy serege övezi őket, békében díszük, háborúban oltalmuk. [...] Az meg egész életre kiható szégyen és gyalázat, ha valaki a törzsfőt túlélve kerül vissza a csatából, őt védeni,

²² BODA 2021: 71–72.

²³ ROYCE 1908: 16–21.

²⁴ BODA 2021: 114.

²⁵ BODA 2021: 117.

²⁶ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történetíró.

oltalmazni és saját hőstetteit is az ő dicsőségére írni legszentebb kötelessége; a törzsfők a győzelemért harcolnak, kísérik a törzsfőért.”²⁷

A katonai kíséret tagjai személyes hűségének legfőbb alapja, amelyet haduruk irányába mutatnak, a patrónus által adományozott ellátás vagy a vagyon. A Beowulf eposzban találunk erre példát, amikor a főhős Beowulf²⁸ tizenegy fős kíséretével egy pusztító sárkány ellen indult. A történet szerint a címszereplő egyedül küzdött meg a szörnyel, de közben halálosan megsebesült. Emberei magára hagyták, egyedül egy Wiglaf nevű harcosa tartott ki mellette. Hűségének alapja a főhőstől kapott vagyon, döntésében ez befolyásolta Beowulf segítségére sietni:

„Vitéz Wiglaf, Weohstan fia, Ælfhere neméből; látta, hogy nagy urát parázs tűz perzseli páncéljában. Gondolt rá, mi mindent kapott a királytól: a Wægmundlingok bőséges birtokát, s a közbirtokból jó apja jogait; tovább nem nézhette, kezébe kapta sárga hárs-pajzsát, kivonta kardját.”²⁹

Wiglaf a menekülő tíz társát is megpróbálta jobb belátásra bírni, hogy hozzá hasonlóan kövessék Beowulfot élete utolsó küzdelmébe. A csapat többi tagját is az anyagi alapokon álló személyes hűségre emlékeztette, amikor megkísérelte megállítani őket:

„Mennyire mondtuk mi a mézsör-csarnokban, mikor sok kincset kaptunk királyunktól, folyton fogadtuk, hogy fegyverrel fogjuk majd megszolgálni, ha egyszer erre szükség szorítná: páncélban, pajzsban, pallos pengével. Hitt a mi szavunknak, méltónak tartott e bátor tette, s minket választott. [...] Nem hiszem helyesnek, hogy hazavigyük pajzsunk s páncélunk, ha el nem pusztítjuk előbb a férget, és meg nem mentjük vezérünk életét. Sok régi érdemét jól tudom, s szégyen, ha egyedül szenved a geat seregéből, s egyedül esik el e harc lángjában; legyen sisakom, kardom, páncélom kettőnké közösen!”³⁰

A kíséret és a hadúr közti viszonyban a szolgáló harcosok számára a nekik nyújtott ellátás, az ajándék és a vagyon, nem csak az anyagi gyarapodásuk miatt volt lényeges. Aron Gurevics arra mutatott rá, hogy a korabeli felfogás szerint a királyoknak és egyéb haduraknak különleges, az égiektől származó „szerencsége”, illetve „sikere” volt, amelyet képesek voltak a kíséret tagjaival megosztani az általa szétosztott értékek és vagyontárgyak révén. A megajándékozottak számára ezek a tárgyak a vezér szerencséjét szimbolizálták, amelyen keresztül, és amelynek segítségével a saját sikerüket és szerencséjüket megtalálhatták és kiteljesíthették.³¹

A hadúr és kísérete közötti személyes hűség mellett a lojalitás egy különleges megnyilvánulásával találkozhatunk a *Völsunga sagában*. A két Völsung, Sigmund és fia, Sinfjötli éjszaka rajtaütöttek Siggeir király birtokán, hogy bosszút álljanak apjuk,

²⁷ TACITUS 1961: 55–56.

²⁸ A Beowulf eposz címszereplője, Ecgtheow fia, a Wegmund nemzetségből származik, unokaöccse Hygelac geat királynak, később Geatföld királya.

²⁹ Beowulf 1996: (2602–2609) 70.

³⁰ Beowulf 1996: (2633–2660) 70–71.

³¹ GUREVICS 2003: 46.

illetve nagyapjuk, Völsung megöléséért. A támadás során a Völsungok Siggeir királyra gyűjtötták a házáat. A helyzetet bonyolította, hogy Sigmund húga Signy, Siggeir király felesége is a házban volt. Signy korábban aktívan támogatta Sigmundot a bosszú beteljesítésében, és bár lehetősége lett volna rá, nem menekült el, hanem az égő házban maradt Siggeir királlyal, és vele együtt halt meg:

„Minden módon azon voltam, hogy Siggeir királyt megöljem. De ez a bosszúállás elapasztotta minden erőmet, ezért azután szívesen halok meg Siggeir királlyal együtt, még ha kelleetlenül lettem is a felesége. Végül megcsókolta bátyját, Sigmundot, és Sinfjötlit, és búcsút véve tőlük visszament az égő házba. Ott halt is meg Siggeir királlyal és annak kíséretével együtt.”³²

Összefoglalva tehát, a személyes hűség nagyon fontos a germán/skandináv történetek szereplői számára. Nemcsak azért, mert a hűség megtartása kapcsolódhat a becsülethez, hanem a társadalmi hierarchiának is fontos alapköve. Az alá-fölé rendeltségi viszony felépítése mellett ez az erény fontos szerepet játszik, mint Wiglaf esetében láthattuk, a fontos döntések meghozatalában is.

A becsület

A harmadik fontos katonai erény a germán/skandináv történetekben a becsület. Hasonlóan a másik két katonai erényhez, a becsület is több típusra különíthető el. Az egyik ilyen az önbecsülésen alapuló becsület, ahol az elismerő és az elismerés címzettje azonos.³³ Az önbecsülésen alapuló becsülettel rendelkező ember erényei és képességei segítségével korábban olyan tetteket hajtott végre, amelyeknek felismeri a pozitív értékét, összességében magát pozitívan értékeli, becsben tartja.³⁴ Ennek alapján úgy véli, hogy tettei nem a külső körülményeknek vagy a véletlennek köszönhetők, hanem saját magának, valamint kialakul benne az a vágy, hogy mások is ismerjék el azt, amire ő büszke; az önmagára büszke ember nemes becsvággyal is rendelkezik.³⁵

Az önbecsülésen alapuló becsvágyra jó például szolgál a *Historia Langobardorum*³⁶ egyik története. A Paulus Diaconus³⁷ által lejegyzett elbeszélésben Alboin langobard királyfi³⁸ hiába ölte meg az asfeldi csatában³⁹ Torismod⁴⁰ gepida királyfit, még nem szerezte meg a jogot, hogy apjával, Audoin⁴¹ királlyal egy asztalnál étkezzen. Ez a kitüntetés csak akkor vált elérhetővé számára, ha egy másik király karddal felövezte.

³² *Völsunga saga* 2015: 71.

³³ BODA 2021: 101.

³⁴ BODA 2021: 101.

³⁵ BODA 2021: 102.

³⁶ A Langobardok története, amelyet a 8. század végén Paulus Diaconus írt.

³⁷ Eredeti nevén Paulus Warnefridus (725? – 799?) langobard szerzetes és történétíró.

³⁸ Audoin langobard király fia, 561–572 között uralkodott.

³⁹ Az Asfeldi csata pontos helyszíne bizonytalan. A csatát a langobardok és a gepidák vívták egymás ellen valahol a Kárpát-medence területén. A csata langobard győzelemmel zárult.

⁴⁰ Pontos születési dátuma nem ismert, Turisind gepida király (546–560) fia, 552-ben az asfeldi csatában esett el.

⁴¹ Audoin langobard király (547–560).

A népvándorlaskor eme szakaszának bonyolult politikai helyzete miatt az egyetlen szóba jöhető király Turisind gepida király⁴² volt, akinek nemrég ölte meg a fiát. Alboin elment a másik germán uralkodóhoz, ahol a feszült hangulat ellenére Turisind felővezte, így teljesült a vágya, hogy mások is elismerjék:

„Amint ezt Alboin meghallotta atyjától, csupán negyven ifjút véve magához, Turisindhez, a gepidák királyához ment, akivel csak az imént háborúskodtak és nyíltan kijelentette neki, hogy jövetelének mi célja van. Ez barátságosan fogadta őt, asztalához hívta és jobb-jánál adott neki helyet, a hol hajdanában fia, Turismod szokott volt ülni. [...] »Kedves előttem, úgymond, az a hely, de annak az embernek a látása, aki most ott ül, nagyon nehezemre esik.« Ekkor a királynak a másik fia, aki szintén jelen volt, atyjának a beszéde által feltűzelve a langobardokat sértő módon kezdé ingerelni. Azt mondogatta nekik, hogy ők, mivel lábikráikon alul fehér szalagokkal kötik be lábszáraikat, olyan lovakhoz hasonlóak, amelyeknek csak a lábszárig fehérek a lábaik. »Kesejlábú lovakhoz vagytok hasonlók!« – riad rájuk. Erre a langobardok egyike eképen válaszolt: »Menj csak ki – úgymond – az Afeld mezőre, ott kétségen kívül megtapasztalhatod, hogy milyen hatalmasan tudnak kirúgni, akiket te lovaknak nevezel. Ott fekszenek a rét közepén szerte-szét a te testvéred csontjai is, mint valami hitvány marháé.« [...] Minden kéz a kard markolatán pihen. Ekkor azonban az asztal mellől előugrik a király, közéjük veti magát s hamarosan elnyomja övéi haragját és harci vágyát, halálos büntetéssel fenyegetve legelőbb is azt, a ki a torzsalkodást megnyitotta; mert, mint mondá, nem kedves Isten előtt az a győzelem, mikor valaki saját házában öli meg vendégbarátját. Így azután a viszály szépen elsimult és megszakitás nélkül víg kedélyhangulatban folyt tovább a vendégeskedés. Turisind ezután kiválasztá fiának, Turismodnak a fegyvereit, átadja azokat Alboinnak és békességesen, sértetlenül bocsátja őt vissza atyja birodalmába. Visszatérve Alboin atyjához, annak végre asztaltársává lett.⁴³

Az önbecsülésen alapuló becsülettel rendelkező, és dicső becsvágygal bíró emberek ezekben a történetekben a becsületük által vezetve, mai szemmel szélsőséges cselekményekre is képesek voltak. Az *Egils saga*⁴⁴ egyik elbeszélése szerint Egil és martalóc csapata fogságba esett Kurlandon⁴⁵ egy rosszul sikerült kalózzakció során. A skandináv harcosoknak sikerült megszökni, és közben a fogvatartójuk pénzét is sikerült ellopniuk. Egil nem tartotta elfogadhatónak, hogy úgy távozzanak az éjszakába, mint a tolvajok, hanem becsülete által vezetve egyedül visszatért, hogy megküzdjön a helyiekkel:

„Hitvány egy portya ez – mondta –, nem harcoshoz méltó. Ellopni egy gazda kincseit, anélkül, hogy észrevette volna. Ezt a szégyent nem tűrhetjük. Gyerünk vissza a tanyához, és tudassuk a gazdával, hogy mi történt. [...] Egil odament a konyhához. [...] Egil kihúzott egy égő fatuskót, azzal odament a házhoz, és az égő végével bedugta a tető pereme alá.

⁴² Turisind gepida király (546–560).

⁴³ PAULUS DIACONUS 1901: (I. 17) 117.

⁴⁴ Izlandi saga, amelyet a 13. század elején jegyzett le egy ismeretlen szerző, és kb. 850–1000 között követe Egil és családja történetét, nagyapjától egészen utódjáig.

⁴⁵ Kurland a mai Lettország nyugati részén található.

A tetőt támasztó gallyak rövid idő alatt lángra kaptak. Akik bent a szobában iszogattak, már csak akkor kaptak észbe, amikor az egész tető lángban állt. Futottak az ajtóhoz, de nemigen tudtak kijutni, mert égő gerendákon kellett átugrálniuk, de merthogy Egil is ott volt az ajtónál, és elzárta az útjukat. És levágott mindenkit, az ajtóban is, az ajtón belül is, a szoba pedig leégett, teteje a földre roskadt. A bent lévők közül nem maradt életben senki.⁴⁶

A másik, az északi történetekben felbukkanó típus, az erkölcsi becsület. Ebben az esetben a cselekvő tetteit mások külső nézőpontja alapján határozza meg, de az erkölcsi becsület táplálkozhat az önbecsülésből is.⁴⁷ Fontos megjegyezni azonban, hogy ez a külső nézőpont általában egy szűkebb közösséget jelent, mégpedig azokat, akik szintén rendelkeznek azzal az erénnyel, amelynek a cselekvésben való érvényesülése elismerést érdemel; valamint ezek azok az emberek, akik ismerik az erény gyakorlásának mikéntjét, és pontosan bele tudják magukat élni a cselekvő helyzetébe, belső nézőpontjába.⁴⁸

Az erkölcsi becsület legérdekesebb példái azok az esetek, amikor egy harcos vagy katona tetteit azok is elismerik, akik az ellentétes oldalon harcolnak, de ők is birtokában vannak a cselekvő katonai erényének és ehhez mérten értékeli azt.⁴⁹ Emellett a sagák hősei, szereplői a környezetükben élők szemével is nézik önmagukat, egyrészt, mert szükségük van az elismerésükre, tiszteletükre, másrészt a megvetésüket nem tudják elviselni.⁵⁰

Ilyen események az északi sagákban is előfordulnak, jól példázva az erkölcsi becsület meglétét és fontosságát ezekben a történetekben. Az *Egils saga* egyik elbeszélésében Thórolfot, Egil nagybátyját ellenségei több esetben is nagyon rossz színben tüntetik fel Széphajú Harald király előtt, azzal vádolva őt, hogy elszikkasztotta a királynak szánt jövedelmek egy részét. A rágalom végül célt ért, Thórolf és a király között kegyetlen viszály tört ki. Végül a konfliktus Harald király győzelmével zárult, de az uralkodó nagyra becsülte Thórolfot és tisztességes, gazdag temetést biztosított számára, maradék embereinek meghagyva az életét:

„Vigyétek Thórolfot, a rokonotokat, mondta, mossátok meg illendően, és a többi elesettekkel együtt temessétek el tisztességesen. A sebesülteknek meg, már aki megéli a holnapot, kössétek be a sebeit. Fosztogatásról meg szó ne legyen, mert itt minden az én tulajdonom. [...] Ha ő (ti. Thórolf) egyszer odasújtott, aligha volt szükség kötözésre. Nagy veszteség az ilyen ember halála. [...] Nyesett Ölvi és Bárány Eyvind egy ideig a homok fokon maradtak, megadták a végtisztességet az elesetteknek, Thórolf holttestét meg a rangos embereknek kijáró szokások szerint földelték el, még kőszlopot is emeltek feléje.”⁵¹

⁴⁶ *Egils saga* 2016: 107.

⁴⁷ BODA 2021: 103.

⁴⁸ BODA 2021: 103–104.

⁴⁹ BODA 2021: 103.

⁵⁰ GUREVICS 2003: 59.

⁵¹ *Egils saga* 2016: 56–57.

A wyrd

A bátorság, a hűség és a becsület katonai erényei a germán/skandináv történetekben nemcsak azért fontosak a szereplők számára, hogy helyt tudjanak állni az élet viszonyosságai közepette, illetve a háborúkban kialakuló veszélyes helyzetekben, hanem más, ezen túlmutató tényező miatt is. A korszak emberének hite szerint az egyén élete folyamatát, pályafutása alakulását döntően határozzák meg a Sors Istennői, a Nornák.⁵² A Nornák nemcsak az élet egyes pillanatainak kimenetelét szabják meg, hanem az ember teljes életének lefolyását is.⁵³ Az élet fonalát a Nornák folyamatosan szövik, így a földi pályafutás nem egészben van meghatározva. A germán/skandináv felfogás szerint a sors nem egyenlő a világ feletti fátummal, amely véletlenszerűen osztja a büntetést vagy a jutalmat, hanem minden embernek megvan a maga sorsa, sikerének és szerencséjének mértéke.⁵⁴ Az egyén számára tehát fontos, hogy a számára kirendelt végzetet, a *wyrdet* beteljesítse.⁵⁵

A múltban tett erőfeszítések, események információval szolgálhatnak az egyén számára a saját *wyrdjéről*, amelynek a pontos természetét azonban nem ismerheti.⁵⁶ Éppen ezért a bölcs ember folyamatosan készül arra a pillanatra, amikor a személyes *wyrdjével* találkozik. Lényeges számára a megfelelő halál, mert az elmúlás pillanata a legfontosabb momentum az egyén életében.⁵⁷ A fentiekből kiderül, hogy a germán/skandináv történetek szereplői számára rendkívül lényeges a bátorság mint katonai erény, mert soha nem tudhatják biztosan, hogy melyik küzdelem lesz számukra az utolsó, amikor szembenéznek a *wyrdjükkal* és beteljesítik a végzetüket. Amennyiben bátran viselkednek ebben a helyzetben, részük lehet a jó halálban, és megfelelően zárhatják le földi pályafutásukat. Éppen ezért nem véletlen, hogy a sagák szereplői az ellenséggel való összecsapást az életük tetőpontjaként, központi pillanatként élték meg.⁵⁸

Az egyén *wyrdjével*, végzetével való szembenézés egyik eklatáns példája a Beowulf, ahol a főszereplő a környező földeket pusztító sárkány ellen indult. A hős korábban sikeresen, bátran, félelem nélkül szállt szembe Grendellel a trollal és annak tengermélyi szörny anyjával. Ez a bátorság jellemezte, amikor a sárkány ellen indult válogatott kíséretével. A hős nem tudta, hogy ez lesz élete utolsó megmérettetése, amikor bekövetkezik élete legfontosabb pillanata, és különösen lényeges lesz számára a bátorság mint erény:

„Jól védte a pajzs a kegyes király testét és életét, de nem oly soká, mint óhajtotta; úgy elbánt volna már előszörre a sárkánnyal; sajnos, nem szánt a sors néki sikert a harcban. Beowulf sújtani emelte kezét, s a régi, ragyogókard úgy süvített a tarka sárkányra, hogy csonton csorbult ki; gyengébben vágott, mint szüksége volt rá a szorultságban az öreg hősnek; a sírdomb őre a csapás után dörögve dühében halálos tüzet okádott, s távolra

⁵² A Sors istennői a germán/skandináv panteonban. Név szerint Urðr, Verðandi és Skuld a múltat, a jelent és a jövőt testesítik meg.

⁵³ BAUSCHATZ 1982: 11.

⁵⁴ GUREVICS 2003: 67.

⁵⁵ BAUSCHATZ 1982: 28.

⁵⁶ BAUSCHATZ 1982: 28.

⁵⁷ BAUSCHATZ 1982: 28–29.

⁵⁸ GUREVICS 2002: 56.

lövelte lángját; a nép jó ura nem örülhetett, hisz ősi kardja silányan sújtott, hitvány volt a harcban a nemes acél. Nem volt ám könnyű Ecgtheow fiának, a bátor bajnoknak feladni a földön való lakozását, mégis máshova kellett költöznie, mert mindünknek muszáj megválnunk valaha e földi napoktól.”⁵⁹

Ahogy a fenti szövegből látszik, a sorsát irányító Nornák itt vetettek véget Beowulf életének. A történetet lejegyző író ezt azzal érzékelteti, hogy a kardja és pajzsa már nem volt olyan hatékony, mint korábbi küzdelmeiben, azaz a Sors istennői már nem szövik tovább élete fonalát. A küzdelemből nem kerülhetett ki győztesen, de a legfontosabb dolognak eleget tett, bátorsága segítségével beteljesítette végzetét, és megfelelő, dicső halált halt.

A hírnév

Homérosz hőseinek mint harcosoknak lényeges volt, hogy el tudják különíteni magukat más társadalmi osztályoktól, csoportoktól. Ennek eszköze volt a fegyveres harc ismerete, a harcos életmód, de a legfontosabb számukra a *kleos*, a halhatatlan hírnév volt.⁶⁰

A görög hősközhöz hasonlóan a germán/skandináv harcosokat is motiválta a haláluk után fennmaradó hírnév és dicsőség, és ez döntően befolyásolta tetteiket, cselekedeteiket. Az északi hősokeket, a görögökkel ellentétben, azonban más is ösztönözte, mégpedig a halál utáni létezés lehetősége, az Istenek Honában található Valhallában.⁶¹ A csatában elesett görög harcosok túlnyomó többsége, az északiakhoz hasonlóan nem részesült ilyen túlvilági jutalomban, csak a kiválasztott keveseket érthette az a megtiszteltetés, hogy Elysion mezein⁶² folytassák a halál utáni létüket.⁶³ A germán/skandináv harcosok számára ezzel szemben nyitva állt a lehetőség, hogy tetteik és cselekedeteik alapján a Valhallába jussanak, azáltal hogy a haláluk pillanatában, bátran helytállnak és dicső módon, csatában halnak meg. A *Gylfaginning*⁶⁴ erről a következő módon számol be: „Azt állítod – mondta Gangreli – hogy mindazok a férfiak, akik a világ kezdete óta csatákban estek el, most ott élnek a Valhöllben Odinnál.”⁶⁵

Ahogy a fenti szöveg is mutatja, Odin és a harcosok között különleges kapcsolat volt, legyenek akár alkalmilag harcba vonulók, vagy a katonai kíséretek hivatásos tagjai. Odin erősen kapcsolódik a háborúhoz, de inkább közvetett, mint közvetlen módon.⁶⁶ Híveit gyakran segítette hatalmával, de amikor eljött az idejük, gyakran teremtett olyan helyzetet, ahol hősi halált halhattak. Mindezt azért tette, hogy

⁵⁹ Beowulf 1996: (2569–2590) 68–69.

⁶⁰ KENDRICK 2010: 16.

⁶¹ Valhalla (óskandináv Valhöll) az elesettek csarnoka Asgardban.

⁶² Elysion (lat. Elysium): Túlvilági hely az ókori görög hitvilágban, ahol a kiválasztott kevesek, akik az Istenek kegyeltjei voltak életükben, éltek halál utáni létezésüket.

⁶³ HARD 2004: 115.

⁶⁴ Gylfaginning – Gylfi káprázata. Snorri Sturluson (1179–1241) izlandi költő/író által írt Próza Edda egy része.

⁶⁵ STURLUSON 2015: (38) 92.

⁶⁶ SCHJØDT 2011: 273.

túlvilági seregét az arra méltókkal növelje, hogy felkészüljön az Istenek utolsó csatájára a Ragnarök⁶⁷ idején.⁶⁸

A germán/skandináv történetek szereplőinek is célja a hírnév, amely haláluk után is fennmarad. A *Hávamál*⁶⁹ ezt a következő sorokban így foglalja össze: „Meghal a barom, meghal a barát, meghal maga is az ember, de senkinek híre-neve meg nem hal soha, aki valamit szerzett.” „Meghal a barom, meghal a barát, meghal maga is az ember, egyvalami él, míg a világ, híre halottainknak.”⁷⁰

A hátramaradt hírnévnek több összetevője van. Az egyik a becsület folyamatos megtartása, a másik az egyén vagyonának mennyisége.⁷¹ Ez magában foglalja a korábban tárgyalt önbecsülésen alapuló és erkölcsi becsületet, de részét képezi a wyrd megfelelő módon való bevégezése is. A vagyon esetében ide tartozik a hátrahagyott anyagi javak, illetve az egyén által bőkezűen szétosztott dolgok összessége.

A halál után is fennmaradó hírnév fontosságára például szolgál a *Völsunga sagából* az a jelenet, amelyben Völsung királyt veje, Siggeir király vendégségbe hívta. Siggeir célja az volt, hogy Völsung királyt, aki kisebb létszámú kísérettel érkezett, seregével törbe csalja, és Völsung királyt megölje. Miközben a király útban volt célja felé, a lánya Signy, Siggeir felesége elébe ment és figyelmeztette a csapdára, és arra kérte, hogy forduljon vissza. Völsung király erre nem volt hajlandó, és döntését így indokolta:

„Mindenki tudja, hogy én, a nem-született, erős szóval megfogadtam, hogy sem kardtól, sem tűztől el nem rettenek, ahogy mostanig sem rettentem el, miért tenném ezt most, öreg koromban? Ne gúnyolja itt nekem senki lány a fiaimat azzal, hogy elriadnak a halál elől, mikor egyszer mindenkinek úgyis meg kell halnia. Ezt a sorsát senki nem kerüli el. Én tehát azt javaslom, hogy ne meneküljünk sehová, hanem harcoljunk legjobb erőnk szerint. Megvívтам száz csatát, hol túlerővel szemben, hol kevesebbekkel, de mindegyikben győztem. Ne híreszteljék rólam most sem, hogy elfutottam, vagy hogy békéért könyörögtem. Signy ekkor keservesen sírni kezdett, és kérte apját, hogy ne kelljen visszamennie Siggeir királyhoz. – Neked mindenképp vissza kell menned a férjedhez – mondta Völsung király –, és ott kell maradnod mellette, történjen velünk bármi is.”⁷²

A saga szereplője indoklásában a korábban elhangzottakat foglalta össze. Fontos volt számára, hogy milyen hírnevet hagy hátra nemcsak magának, hanem a fiai számára is. Ezt úgy érheti el, hogy az elkövetkező csatában, valószínűleg az utolsóban élete folyamán, szembenéz a végzetével és a wyrd által ráért befecsejtéssel, és a méltó halál pillanatában mind az önbecsülését, mind a mások által kialakult erkölcsi becsületét is megtartja. Ahhoz, hogy ezt véghez vigye, segítségére van a vele született természetes bátorsága. A hűség mint erény továbbra is fontos számára, hiszen Signyt, a lányát visszaküldte Siggeir királyhoz, mert házastársi eskü kötötte hozzá.

⁶⁷ Ragnarök vagy Ragnarok, más néven az Istenek Alkonya. Egy kozmikus ciklus lezárása, ahol az Odin vezette istenek végső csatába mennek Loki és Hél erői ellen.

⁶⁸ SCHJØDT 2011: 277–278.

⁶⁹ A Nagyságos Szava, a *Codex Regius*ban fennmaradt költemény. Nagyrészt tanácsokat ad az élethez, a viselkedéshez, bölcsességhez.

⁷⁰ Hávamál – A Nagyságos Szava 2015: (76–77) 179.

⁷¹ GEHL 1937: 7.

⁷² *Völsunga saga* 2015: 32.

A hírnév másik fontos része a vagyon. Ez, ahogy már szó volt róla, két csoportra bontható. Az első az olyan anyagi javak összessége, amelyet az ember még életében bőkezűen szétosztott, a másik pedig, ami halála után hátramaradt.

A *Beowulf* című hőseposz egyik fontos szereplője, Hrothgar a scyld király hírnevének is lényeges eleme a vagyon, különösen az a része, amelyet élete során szétosztott. Az uralkodó bár vitézségéről is ismert volt, a harctéren szerzett dicsőségéről alig beszél a mű. Az eposzban alig néhány helyen történik erre utalás, az alábbi példa a leghosszabb: „Ha harcolt Hrothgar, hősként helytállott, csatlósi csodálták, készséggel követték, míg nőttön-nőttek ifjú vitézek, s nagy sereg sarjadt.”⁷³ Ezzel szemben a műben több helyen utalnak a scyldek királyának vagyonára, bőkezűségére:

„Szavának állt Hrothgar, s sok gyűrűt, sok kincset osztott víg torokon.”⁷⁴ [...]

„Arany lobogót adott át Hrothgar jó Beowulfnak, hogy jutalmazza, pompás hadi zászlót, sisakot s páncélt, kincses kardot adott a nemes nép előtt, látták a levették. Beowulf emelte s kiitta kelyhét. Nem volt ám szégyen ily kincset kapni a hősök előtt.”⁷⁵

[...] „s küldd, kedves Hrothgar, küldd a sok kincset kivel jutalmaztál, jó Hygelacnak.”⁷⁶

[...] „Adott a scyld király bő ajándékot, aranylemezt nékem ama küzdésért, s mennyi sok kincset, mikor már megjött a reggel, s rakott asztalhoz ültünk!”⁷⁷

Hrothgar király, bár nem tekinthető olyan hősnek mint Beowulf, mégis sikeres nép-vándorláskori uralkodó volt, aki a róla szóló szűk leírás alapján fokozatosan, sok harc árán építette ki hatalmát és tett szert vagyonára. Ezekben a harcokban valószínűleg segítségére voltak a korábban említett katonai erények, amelyek birtokában lehetett, az eposz mégis elsősorban vagyonának és bőkezűségének állított emléket.

Összefoglalás

Az előzőekben tárgyaltak szerint a germán/skandináv történetek szereplőinek, Homérosz görög hőszövegeihez hasonlóan, lényeges céljuk volt a halálon túli, halhatatlan hírnév. Ahhoz, hogy ezt elérjék, az alábbi dolgokat kellett teljesíteniük. Kellott egy sikeres élet-pálya, ahol lényeges feltétel, hogy a végzettükkel, a wyrdjükkel szembe tudjanak nézni és beteljesítsék azt, így életük legfontosabb momentumában, a haláluk pillanatában képesek legyenek megőrizni a becsületüket. Segítségükre voltak a korábban említett katonai erények, amelyek állandó gyakorlásával álltak készen arra, hogy céljukat, a halhatatlan hírnevet elérjék. A bátorságra azért volt szükségük, hogy az életük folyamán felmerülő veszélyes helyzetekben képesek legyenek helytállni, és a félelem befolyása nélkül dönten, illetve cselekedni. A becsület két típusa is fontos a sagák szereplőinek. Egyrészt az önbecsülés, a dicső becsvágy segítségével kialakult belső motiváció, amely bátor tettekre sarkall. A másik az erkölcsi becsület, amely a környezetétől származik.

⁷³ *Beowulf* 1996: (64–67) 4.

⁷⁴ *Beowulf* 1996: (80–82) 4.

⁷⁵ *Beowulf* 1996: (1020–1026) 29.

⁷⁶ *Beowulf* 1996: (1481) 41.

⁷⁷ *Beowulf* 1996: 2100–2103) 57.

Ez azért lényeges a karakterek számára, mert gyakran szemlélik magukat a körülöttük lévőké szemével, és fontos számukra a véleményük. A hűség erénye pedig abban segít, hogy a közösséget fenntartsák és becsületüket megőrizték. A dicső halál a hírnév megőrzése mellett túlvilági jutalomban is részesítette a germán/skandináv hősokeket, ami így további belső hajtóerőt biztosított céljaik elérésében.

Irodalomjegyzék

- BAUSCHATZ, Paul C. (1982): *The Well and the Tree – World and Time in Early Germanic Culture*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Beowulf* (1996). Ford. Szegő György. Budapest: Eötvös Lóránt Tudományegyetem Anglisztika Tanszék.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények: Hadtörténelmi példákkal szemléltetett katonai etikai elmélet*. Budapest: Ludovika. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/157472>
- Egils saga Skalla-Grimssonar – Kopasz Grim-fia Egil története* (2016). Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.
- GEHL, Walther (1937): *Ruhm. und Ehre bei den Nordgermanen: Studien zum Lebensgefühl der islandischen Saga*. Berlin: Junker & Dünnhaupt.
- Gurevics, Aron (2003): *Az individuum a középkorban*. Budapest: Atlantisz.
- HARD, Robin (2004): *The Routledge Handbook of Greek Mythology*. London and New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203446331>
- Hávamál – A Nagyságos Szava (2015). In *Skandináv mitológia*. Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.
- KENDRICK, M. Gregory (2010): *The Heroic Ideal – Western Archetypes from the Greeks to Present*. Jefferson and London: McFarland & Company.
- MILLER, William Ian (2000): *The Mystery of Courage*. Cambridge: Harvard University Press.
- PAULUS DIACONUS (1901): *Historia Langobardorum*. Ford. Gombos F. Albin. Brassó: Brassói Lapok.
- ROYCE, Josiah (1908): *The Philosophy of Loyalty*. New York: The Macmillan Company.
- SCHJØDT, Jens Peter (2011): The Warrior in old Norse Religion. In CRAWFORD, Barbara et al. (szerk.): *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages*. Leiden–Boston: Brill, 269–295. Online: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004205062.i-408.53>
- STURLUSON, Snorri (2015): *Gylfaginning – Gylfi káprázata*. In *Skandináv mitológia*. Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István. Budapest: Gondolat.
- VEGETIUS, Publius Flavius (1963): *A hadtudomány foglalatja*. Ford. Várady László. In HAHN István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi.
- Völsunga saga – A Völsungok története*. (2015) ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.